

партитурно-сценарного типа – это тексты научного стиля, учебно-научного подстиля.

Выводы. Рассмотренные экстралингвистические факторы определяют другие механизмы текстообразования речевых партий учителя на уроках русского языка как второго в условиях украинско-русского двуязычия: лингвистические, коммуникативные и стилистические, которые могут стать предметом дальнейшего обсуждения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гарбовский Н.К. Сопоставительная стилистика профессиональной речи. – М., 1988.
2. Кожин А.Н., Крылова О.А., Одинцов В.В. Функциональные типы русской речи. – М., 1982.
3. Мещеряков В.Н., Дергун Л.И., Казанджиева М.С. и др. Основы школьного речеведения. – М. – Тольятти, 2004. – Ч. I.
4. Мещеряков В.Н., Дергун Л.И., Казанджиева М.С. и др. Основы школьного речеведения. – М. – Тольятти, 2004. – Ч. II.
5. Мещеряков В.Н., Дудко Н.В., Конек О.П. и др. Основы профессиональной речи. – Тольятти, 1997. – Ч. I / Под ред. Р.Я. Хачатурова.
6. Наер В.Л. Уровни языковой вариативности и место функциональных стилей // Научная литература. Язык, стиль, жанры. – М., 1985.
7. Шабес В.Я. Событие и текст. – М., 1989.

УДК 371.134:811.161.2

Т.С. Пінчук, Н.Ю. Калина

*Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка*

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ УЧИТЕЛЯ В СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПАРАДИГМІ ХХІ СТ.

У статті розглянуто проблему мовної особистості вчителя-словесника в контексті сучасних тенденцій розвитку системи освіти України; визначено структурні компоненти мовної особистості та особливості їх функціонування в сучасному соціокультурному просторі; сформульовано основні принципи її формування і становлення в умовах вищої школи.

В статье рассмотрена проблема языковой личности учителя-словесника в контексте современных тенденций развития системы образования Украины; определены структурные компоненты языковой личности и особенности их функционирования в современном социокультурном пространстве; сформулированы основные принципы ее формирования и становления в условиях высшей школы.

This article considers the problem of the teacher-philologist's linguistic personality in accordance with the modern tendencies of development of the Ukrainian educational system, marks out the structural components of the linguistic personality and the features of their functioning in the modern social and cultural space, formulates the fundamental principles of its forming under conditions of the university.

Постановка проблеми. Останнє десятиріччя характеризується бурхливим розвитком педагогічної науки, спрямованої на оновлення змісту й методів національної освіти в Україні, приведення їх у відповідність до сучасних потреб особи і суспільства. Нові підходи до вирішення проблем освіти, у тому числі й у галузі лінгводидактики, яка орієнтується на сучасні тенденції розвитку полікультурного освітнього простору, зумовлюють якісно нові вимоги і до системи професійної підготовки, професійної компетенції майбутнього вчителя-словесника. Стратегія розвитку мовної освіти ХХІ століття, визначена Державною національною програмою “Освіта” (Україна ХХІ століття), Державною програмою “Вчитель” та законом “Про освіту”, зорієнтована на формування національно-мовної особистості педагога, здатного до вільного і комунікативно доцільного спілкування в різних сферах суспільного життя, створення необхідних умов для обміну інформацією, організації процесу навчання рідної мови на комунікативно-діяльнісній основі з урахуванням новітніх педагогічних технологій, умов соціокультурного середовища і, насамперед, пріоритетності національного компонента у формуванні мовної духовної культури молодого покоління. Тож надзвичайно актуальною постає сьогодні проблема підготовки висококваліфікованого українського вчителя-словесника в органічній єдності якостей спеціаліста й особистості (мовної особистості), у якій “сформовані спонукально-мотиваційна, пізнавальна, практично-діялісна готовність до інтелектуально-творчої професійної та самоосвітньої діяльності” [9, 1], тобто вчителя нової формації, здатного орієнтуватися в соціокультурному просторі сьогодення і готувати своїх учнів до самостійного життя відповідно до вимог і потреб суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема вивчення мовної особистості досить часто ставала предметом комплексних досліджень закордонних і вітчизняних лінгвістичних студій, серед яких важливо відзначити праці В. Виноградова, О. Потебні, Ю. Караулова, Л. Крисіна, О. Красильнікової, Ф. Бацевича. У сфері психолого-педагогічних досліджень до проблеми звертались Л. Виготський, О. Леонтьєв, Л. Засєкіна й ін. У галузі сучасної лінгводидактики вищої школи, означена нами проблема розроблена недостатньо. Якщо загальні питання професійної підготовки сучасного педагога-словесника знайшли широке висвітлення у працях багатьох дослідників (О. Біляєва, М. Пентилюк, С. Карамана, О. Куцевол, М. Стельмаховича, Б. Степанишина й ін.), то мовна особистість учителя-

філолога, засади її формування та розвитку в умовах сучасної української вищої школи залишаються поза серйозною увагою науковців. Вагомий внесок у започаткування розробки цієї проблеми зроблений працями О. Семеног і Л. Струганець, окремі її аспекти стали предметом досліджень А. Мацько.

Мета статті. Ураховуючи актуальність зазначеної проблеми для вітчизняної лінгводидактики, мета статті – на основі аналізу лінгвістичної та психолого-педагогічної літератури з'ясувати теоретичні аспекти поняття “мовна особистість учителя”, визначити її складові та засоби формування і розвитку в умовах вищої школи у сучасному соціокультурному просторі.

Виклад основного матеріалу. В основі тлумачення нами поняття “мовна особистість учителя” було звернення до його зв'язку з трьома основними системами знань, які виступають формотворчими компонентами досліджуваного терміна: психології (особистість) – лінгвістики (мова) – лінгводидактики (особистість учителя). У психологічній науці під особистістю прийнято розуміти конкретну людину з індивідуально-своєрідними розумовими, емоційними, мотиваційно-вольовими властивостями. Тож індивідуальність будь-якої особистості визначається особливостями організації її пізнавальної, емоційної та мотиваційної сфери. Другий компонент досліджуваного нами поняття – мова, що розглядається не лише як сукупність знаків, підпорядкованих певним лінгвістичним законам, а перш за все, як засіб психічного відображення, узагальнення і перетворення дійсності, що має як колективне, так і індивідуальне начало. У колективному зрізі мова є віддзеркаленням суспільно-історичного розвитку людства. В індивідуальному аспекті – слугує важливим чинником і знаряддям інтелектуального розвитку особистості, її свідомості та самосвідомості, забезпечує розвиток психічних процесів, пізнавальних можливостей, умінь і творчих здібностей, постійне духовне зростання, забезпечує вільне самовираження особистості у різних сферах людського спілкування. Мовний розвиток є також знаряддям соціалізації особистості, умовою її входження в соціум, що передбачає “інтеріоризацію колективного з метою формування індивідуального і своєрідного” [4, 2], забезпечення її комунікативної компетентності й активності в суспільстві. Але при цьому не слід забувати, що колективне начало в мові передбачає не лише загальнолюдське, а й національно специфічне, що слугує ґрунтом для національної ідентичності людини. На важливості зв'язку мови

людини з культурним кодом нації наголошували О. Потебня та В. Виноградов. За словами сучасного російського лінгвіста Ю. Караулова, “сам зміст поняття мовна особистість надзвичайно тісно переплітається з етнокультурними та національними рисами індивідуальності” [5, 46]. Національно-культурні традиції становлять базу особистості, комплекс структурних рис загальнонаціонального – українського – мовного типу, що є індивідуалізуючою моделлю етносу і його мови як експлікативно-чуттєвого атрибута народу.

Отже, виходячи з вищесказаного, під мовною особистістю розуміємо сукупність пізнавальних, мотиваційних та емоційних особливостей людини, що слугують ґрунтом її індивідуальності, вираженої в мові; носія мови, котрий досконало знає мову, усвідомлено творчо нею володіє, сприймає мову в контексті національної культури, користується мовою як органічним засобом самотворення, самоствердження і самовираження, розвитку власних інтелектуальних та емоційно-вольових можливостей та як засобом соціалізації особи в даному суспільстві [9, 1].

До основних компонентів мовної особистості (за Л. Засекіною) [4, 3] належать :

1. Когнітивний – представлений мовними здібностями як індивідуально-специфічними особливостями людини, що створюють потенційні можливості для ефективного оволодіння рідною мовою; мовними знаннями як сукупністю власне лінгвістичних і енциклопедичних знань – загальною системою упорядкованих та ієрархізованих одиниць про світ; мовними стратегіями як індивідуально своєрідними способами сприймання та породження інформації, що охоплюють мовні вміння та навички; мовною компетентністю як сукупністю знань і ефективних стратегій для використання рідної мови; мовною картиною світу як сукупністю знань про світ, виражених у мові та підпорядкованих етнічним уявленням носіїв конкретного національно-культурного середовища.

2. Емоційний – містить емоційне ставлення людини до мовної реальності, тобто особливостей функціонування рідної мови, ступеня її розвитку, поширення і використання в різних сферах суспільного життя, ставлення до мови як смислу в процесі самореалізації та самоствердженні нації через розвиток мовної культури власної особистості.

3. Мотиваційний – забезпечує закономірності переходу від оцінок мовленнєвої діяльності суб'єкта до осмислення себе як мовної особистості, що

є носієм культури свого народу та виразником його національної ідентичності. Ю. Караулов та О. Семенов визначають розвиток складових мовної особистості у вигляді трьох структурних рівнів: нульового (вербально-семантичного, початкового), лінгвокогнітивного (передбачає інтелектуальні характеристики мовної особистості, притаманні її картині світу) та прагматичного (вищого рівня мовного розвитку, одиницями якого є комунікативно-діяльнісні потреби особистості). Таким чином, кінцевою метою саморозвитку мовної особистості є формування і вдосконалення засобів рідної мови для вираження провідних категорій своєї культури.

Установлення структури мовної особистості й особливості її функціонування через взаємодію визначених компонентів дають змогу окреслити основні напрями формування та розвитку мовної особистості вчителя-словесника в сучасному соціальному просторі. Сьогодні лінгводидактика вищої школи має спиратися на нову філософію освіти і виховання, нові моделі навчання мови, які орієнтовані на розвиток національно-мовної особистості студента, на формування національного типу індивіда, що відзначається україномовною стійкістю за будь-яких умов спілкування.

Формуванню національно свідомої мовної особистості майбутнього вчителя-словесника сприяють глибокі знання з фахових, а також гуманітарних, соціально-економічних, психолого-педагогічних дисциплін на засадах українознавства, уміння та навички використання набутих знань у реальній педагогічній практиці. Йдеться також про виховання особистості, котра не лише володіє системою лінгвістичних знань і комунікативних умінь і навичок, не лише репродукує рідне мовлення, а й “виявляє мовне чуття естетичної цінності рідного слова, мовний смак, мовну стійкість, виступає за збереження і подальший розвиток національної культури і державності” [9, 1]. У зв’язку з цим ускладнюється завдання професійної підготовки такого вчителя у вищому навчальному закладі. Провідна роль у системі підготовки словесника має належати методиці навчання української мови та спецкурсам, спецсемінарам, спецпрактикумам лінгводидактичного спрямування. Крім цього, потребує оновлення й сам зміст основного курсу лінгводидактики у ВНЗ на основі застосовування інноваційних технологій навчання студентів, упровадження нових навчальних дисциплін, пов’язаних із розвитком зв’язного мовлення студентів, які розвиватимуть їх комунікативні здібності, ознайомлюватимуть із

методами й засобами реалізації основних напрямків національного виховання учнів на уроках рідної мови. Так, Н. Остапенко пропонує створення для студентів-філологів спецпрактикумів “Технологія сучасного уроку української мови”, “Сучасний дидактичний дискурс”, “Теорія комунікативних актів” тощо [9, 35]. Однією зі складових професійної підготовки має стати етнолінгвопедагогічна, етнолінгводидактична підготовка майбутнього вчителя, наукові засади якої представлені у ґрунтовних дослідженнях Л. Мацько та О. Семеног. Профпідготовка передбачає опанування української мови під кутом зору етнолінгвістичного підходу: “Всебічне вивчення національно-культурної педагогічної спадщини сприяє збагаченню етнокультурного словника, усвідомленню менталітету українського етносу, виховує в молоді любов до рідної мови, повагу до рідного народу, його культури, історії” [9, 1]. Тому національний, етнокультурний компонент виховання повинен входити до змісту навчальних дисциплін, їх методичного забезпечення: “Сучасна лінгводидактика повинна всебічно відображати національні особливості, відзначатися етнічним забарвленням, бути джерелом формування національної свідомості й гордості за свою батьківщину” [9, 35]. До важливих засобів формування мовної особистості студентів дослідники відносять народну творчість, мистецтво, безеквівалентну лексику, асоціоніми-символи й ін. Це зумовлює введення в навчально-виховний процес відповідного дидактичного матеріалу, завдяки якому на лекціях і практичних заняттях “формується той особливий емоційний стан, який багато в чому визначає саму людину як особистість, спрямовує її інтелектуальний та професійний розвиток” [8, 350].

Таким чином, виходячи з названих засобів формування мовної особистості студентів-філологів, критерієм її сформованості можна вважати опанування майбутнім словесником таких компетенцій (за М. Пентилюк) [8, 349 – 350]:

- мовної: знання мови, володіння мовними вміннями й навичками;
- мовленнєвої: уміння використовувати мовні засоби, адекватні меті спілкування, тобто володіння мовленнєвими вміннями і навичками;
- предметної: уміння відтворювати у свідомості картину світу – предмети, явища й взаємозв’язок між ними на основі активного володіння загальною лексикою;
- прагматичної: здатність до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до свідомого вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування ознак функціонально-стильових різновидів

мовлення;

- комунікативної: у широкому розумінні – уміння спілкуватися з метою обміну інформації;

- етнокультурної: реалізується у знаннях матеріальної та духовної культури, історичного розвитку української нації, фольклору, традицій, а також уміння використовувати культурознавчі знання у професійній діяльності;

- соціокультурної: засвоєння сукупності знань, пов'язаних із національною та світовою культурою, формування вмінь узгоджувати із засвоєними етичними, естетичними й іншими цінностями власну мовленнєву й життєтворчу діяльність.

О. Семенов включає до системи необхідних компетенцій професійної підготовки словесника також такі важливі її складові, як методична, психологічна та педагогічна компетенції.

Висновки. Отже, проблема формування національно-мовної особистості вчителя в умовах сучасного соціокультурного простору є однією з найактуальніших у сучасній лінгводидактиці. Її вирішення можливе за умов реформування системи професійної підготовки педагога-словесника у вищій школі, зміни акцентів з репродуктивних знань на формування особистості активного, творчого, культуромовного вчителя, який буде виховувати в учнів потребу у вивченні рідної мови, прикладом власного ставлення до рідного слова сприятиме формуванню духовного світу, цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських цінностей і орієнтирів учнів шляхом залучення засобами мови до культурних надбань української нації й усього людства.

У запропонованій статті окреслені лише загальні аспекти проблеми формування мовної особистості сучасного вчителя відповідно до пріоритетних напрямів розвитку сучасної системи освіти України, що, поза сумнівом, вимагає більш серйозного наукового вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник. – К., 2002.
2. Грицева А. Мовна особистість, шляхи її формування. – Режим доступу: www.ukrlife.org/main/prosvita/griceva.htm.
3. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття) // Освіта.–1993. – № 44–46. – С. 1–12.
4. Засєкіна Л. Мовна особистість в сучасному соціальному просторі. – Режим доступу: www.politic.org.ua.
5. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987.

6. Львов М.Р. Роль родного языка в становлении духовного мира личности // Русский язык в школе. – 2001. – № 4. – С. 3–8.
7. Мацько Л.І. Українська мова : формування національної свідомості // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 67–70.
8. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К., 2005.
9. Остапенко Н. Формування національно-мовної особистості та розвиток зв'язного мовлення як проблема в лінгводидактиці вищої школи // Українська мова і література в школі. – 2002. – № 3. – С. 35–38.
10. Семеног О. Етнолінгводидактична культура вчителя-словесника : навчально-методичний посібник. – Режим доступу: www.ruthenia.info/txt/semenogo/ethnocult.txt.
11. Семеног О. Професійна компетенція майбутнього вчителя української мови та літератури : зміст і структура // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – № 4. – С. 2–5.
12. Ягупов В.В. Педагогіка / Навч. посібник. – К., 2002.
13. Язык и личность / Отв. ред. Д.Н. Шмелев. – М., 1989.